

CEHRİ ÜRETİMİ VE TİCARETİNİN 19.YÜZYILDA KAYSERİ EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

Mehmet SOMUNCU*

ÖZET

Meyvesi boya maddesi olarak kullanılan cehri bitkisi, 19. yüzyılda Anadolu’da yaygın olarak yetiştirilmekteydi. Bitkinin yetişmesi açısından doğal şartların çok uygun olduğu Kayseri yöresi ise o dönemde Anadolu’da cehrinin en iyi kalitede ve en çok üretildiği yöre idi. Üretilen cehrinin bir bölümünün satışı ülke içinde yapılırken büyük kısmı, başta İngiltere olmak üzere tekstil endüstrisinin gelişmiş olduğu çeşitli Avrupa ülkelerine uzun yıllar ihraç edilmiştir. 19. yüzyılda üretilip ticareti yapılan cehri, Kayseri halkı için büyük bir gelir kaynağı idi ve bu yönüyle de yöre ekonomisi açısından önemliydi.

Anahtar Sözcükler: Cehri, Kayseri, 19. yüzyıl, Üretim ve ticaret

GİRİŞ

Anadolu’da Hititler döneminden beri bazı bitkiler boya maddesi olarak kullanılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bitkilerin boyar madde olarak kullanılması çok artmıştır. Bu dönemlerde boyar madde elde edilen bazı bitki türleri yetiştirilerek, sağlanan ürünler büyük miktarlarda dış ülkelere satılmıştır (Baytop, 1997: 13).

Bu bitkilerin en önemlilerinden birisi olan cehri, Derleme Sözlüğü’nde “Ufak boncuk şeklinde meyveleri olan ve boya yapmakta kullanılan yabancı ağaç” (Türk Dil Kurumu 1968: 876), ve “Boyası için yetiştirilen bir çeşit bitki” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu 1982: 4470).

Cehri *Rhamnus* (Rhamnaceae) 3 metre kadar yükselebilen dikenli bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Bu bitkinin meyveleri 6-7 mm çapında, esmer yeşil renkli, tüsüz ve iç kısmı parlak sarı renkli taneler halindedir. Anadolu’da 20 den fazla *Rhamnus* türü bulunmaktadır (Baytop, 1984: 192). En çok rastlanılan *Rhamnus tinctoria*’dır. Ticari madde olarak bir zamanlar uluslararası piyasada önemli bir rol oynayan cehrinin pek çok ismi vardır. Anadolu’da değişik yörelerde, cehri, sarı boya, sarı tane, altın ağacı, boyacı diken, cehni, cehil, çehri, çihri olarak adlandırılmaktadır (Baytop, 1997: 58). Ayrıca yabancı dilde: graines de Perse, graines d’Avignon, Persan berries, yellow berries olarak bilinmektedir. Cehride

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

bulunan boyayıcı maddenin esası, kuversetinin monometileleri olan ramnetindir (Korur, 1937: 43).

Cehri, botanik bilimi açısından (Birand, 1952: 151-153; 1996: 249; Baytop, 1997: 58; Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1990: 86); vejetasyon coğrafyası özellikleri yönünden (İzbırak, 1976: 228-229); ekonomik bakımdan (Baykara, 1967: 160-164); tarımsal açıdan (Köşker, 1945: 28-29); endüstri bitkisi olması nedeniyle kimyasal özellikler yönünden (Korur, 1937; Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları, 1959: 24-25) ve tıbbi yönden (Baytop, 1984: 192-193) araştırılıp, incelenmiştir. Ayrıca bu konuda ansiklopedik bilgiler de mevcuttur (Büyük Larousse 1986:2246; Ana Britannica, 1988; 437; Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük, 1993: 485).

Cehrinin Kayseri’de üretim ve ticareti ile ilgili olarak da çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır (Önsoy, 1987:41; Somuncu, 1993:192; 1998:116; Tuzcu, 2000: 537-540). Kayseri ile ilgili yazılmış pek çok kaynakta cehri konusunda birkaç cümlelik ifadeler rastlamak da mümkündür.

I. AMAÇ

Kayseri yöresi, tarihi belge ve bulgulara dayalı olarak Eski Bronz çağından beri (M.Ö. ca. 2000-2500) Anadolu’da önemli yerleşim alanlarından biri olmuştur (Kınal, 1987: 36-42). Bu önem, şüphesiz ki yörenin coğrafi konumu ve doğal şartlarından ileri gelmektedir. Belirtilen dönemden beri ana ulaşım yollarının kavşak noktasında yer alması, verimli ova alanlarının tarımsal faaliyetlere olanak vermesi, Asur Ticaret Kolonileri döneminden beri ticaretin varolması, tarih boyunca yöre halkının refah içinde yaşamasını sağlamıştır.

Bu özelliklere sahip bir alanda, endüstri bitkisi olarak üretilen ve dış ticareti yapılan cehri, 19. yüzyılda Kayseri’nin ekonomik yaşamında önemli rol oynamıştır. Makalenin amacı, belirtilen dönemde cehri üretimi ve ticaretinin Kayseri ekonomisindeki önemini irdelemektir.

II. YÖNTEM ve VERİLERİN DURUMU

Araştırma yapılırken cehri ile ilgili literatür taranmıştır. Doğrudan cehri konusunda yazılmış kaynakların yanı sıra 19. yüzyılda Kayseri’yi ziyaret eden gezginlerin seyahatnameleri taranmış ve önemli bilgilere ulaşılmıştır. Konunun ekonomik yönüne ilişkin veriler 19. yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde yer almaktadır. Bu amaçla, Temettuât Defterleri ¹ ve salnamelerden yararlanılmıştır. Ayrıca, yine döneme ait önemli bilgiler içermesi bakımından, çeşitli kaynakların içinde yer alan ya da tek başına yayımlanmış, İngiliz konsolosluk raporları da değerlendirilerek sayısal veriler ortaya konmuştur.

III. CEHRİNİN YETİŞME KOŞULLARI

Cehrinin ticaretine ve ekonomik önemi konusuna geçmeden önce yetiştirme bakımından ekolojik şartlara ve boya maddesi olarak özelliklerine kısaca değinilecektir.

Cehri bitkisi için, step ikliminin hakim olduğu volkanik yöreler en uygun doğal yetiştirme koşullarına sahiptir. Bitkinin yetiştirme alanı ile volkanik III. Zaman (Neojen) arazisi arasındaki ilişkiye dikkat eden ünlü bilgin P.de Tchihatcheff, 1850 yılında yazdığı bir makalede "...Anadolu'nun basit bir jeoloji haritası, memleket için bir gün büyük bir zenginlik kaynağı olacak bu boya bitkisinin yetiştirilmesine elverişli yerleri gösterir" demiştir (Revue des Deux Mondes, 1850'ye atfen Baykara, 1967: 160). Özelliği itibarıyla, pek arsız olduğundan ekin yetiştirilmeyen ince taşlı, bayır yerlerde de pek alâ cehri yetiştirilmektedir (Köşker, 1945: 31).

Boya maddesi, cehrinin meyvesinden elde edilir. Cehri, yabancı olarak yetiştirildiği gibi, eskiden aşılansak ya da çelik dikmek suretiyle cehrilik oluşturulurdu. Yabancı bitkiler aşılansak bakılırsa güzel ürün verirlerdi. Dikilmiş bir fidan üçüncü yılda ürün vermeye başlar fakat üç yıl daha geçtikten sonra, eğer aşılansakmazsa, ürün vermez olurdu. Bazı yıllar bitkinin çiçek düşürüp meyve vermediği veya meyvesinde boya maddesi bulunmadığı görülürdü. Bununla beraber cehri, yetiştiricileri için önemli bir zenginlik kaynağı teşkil ediyordu ve birkaç hektar cehri dikili arazi, sahibine varlık sağlıyordu.

Ağaç alçak yerlerde mayıs ayına doğru çiçeklenir, güney kesimlerde haziran sonundan itibaren, yüksekçe yerlerde ise ağustosta meyvesi toplanırdı. Toplama işleri kadın ve çocuklar tarafından yapılır ve bu vesile ile, büyük üretim bölgelerinde şenlikler yapılırdı. Toplama için yere bir örtü serilir, dallar ya silkelenerek ya da bir sopa ile vurulmak suretiyle meyveler düşürülür, bazen de elle koparılır, renginin herhangi bir olumsuz etkiye maruz kalmaması için güneşten korunarak gölgelik ve rüzgarlı bir yerde 15 gün kadar kurutulmaya bırakılırdı. Kurutulan meyveler ağırlıklarının üçte biri kadarını (veya yarısını) kaybederler. Meyveler toplandığı sırada yeşil renkte olup kalitesi iriliklerine göre değişir (Baykara, 1967: 160-161; Issawi, 1980: 129).

Bitkinin verdiği ürün ağaçtan ağaca, bölgeden bölgeye, yıldan yıla çok değişiklik gösterir. Geçmişte bir ağaçtan alınan (taze) ürün 6 okka ile 1 okka arasında (1 okka =1283 gram) oynayabiliyordu. Bir ağaç tam olarak meyve verdiğinde 6 okka verebilmekte, fakat bazen bu 1 okkayı geçmemekteydi. Yetiştirme koşullarının uygun olduğu mevsimlerde, verimli bir ağaç ortalama 3 okka civarında meyve vermekteydi (Baykara, 1967: 160-161; Issawi, 1980: 129).

IV. BOYA MADDESİ OLARAK CEHRİNİN ÖZELLİKLERİ

Cehrinin hammadde olarak Anadolu'daki kullanımının tarihi bir hayli eskidir. Yerel boya sanayiini, dokumacılık ve halıcılığı bu madde ile beraber diğer

boya bitkilerinin desteklediği bilinmektedir. Cehrinin yetiştirme alanlarının, genellikle, halı ve dokuma sanayiinin geliştiği yerler olması bir rastlantı değildir (Baykara, 1967: 161).

Nitekim, cehri 15.-16. yüzyıllarda Kayseri ve çevresinde konar göçer Türkmenler, Rum ve Ermeni dokumacılar tarafından kullanılmaktaydı (Tuzcu, 2000: 538). Osmanlı döneminde Kayseri'nin yanısıra Edirne, Bursa, İstanbul, Tokat, Konya gibi merkezlerde boyacılık zanaatı çok gelişmişti. Başta cehri olmak üzere Anadolu'nun hemen her tarafında ceviz, derici sumacı, kök boya, mazı meşesi, nar kabuğu, hava civa, kızılbaş, sütleğen, boyacı sumacı, kadın tuzluğu gibi pek çok boya bitkisi halı iplerinin boyanmasında kullanılıyordu (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959: 24-25).

Kayseri halılarının yünlerinin boyanmasında, geçmişte bu vb. maddelerden yararlanılırken, günümüzde sentetik boyalar kullanılmaktadır. Dolayısıyla halılar geçmişte bugünkünden çok daha değerli idi. Halıcılıkta temel renklerin elde edilmesinde doğal boyalar -bunların içinde cehri de bulunmaktadır- Kayseri'de halen Yahyalı halılarında kullanılmaktadır (Dulkadir, 1991:354).

Çeşitli mordanlar yardımıyla yünü sarı-yeşil renklere boyayan cehride Rhamnetin, Xanthorhamnetin, Rhamnazin, Quercetin isimli boya maddeleri mevcuttur. Cehrinin boyama olgunluğuna erişmiş yani yeşilimtrak sarı renk almış meyveleri kurutulduktan sonra ya doğrudan doğruya veya ezildikten sonra su ile kaynatılırsa, bünyesinde bulunan boyar maddeler suya geçer. Bu su süzülerek boyamada kullanıldığı gibi, buharlaştırılarak boyar maddelerin ekstraktları da elde edilmek suretiyle boyacılıkta kullanılır.

Cehri, yeşil boyaların altına astar olarak kullanılan ve birçok boya ile karıştırılarak, yeni renk boyaların da elde edilmesinde kullanılan doğal bir maddedir. Cehrinin boyar maddelerinden şap, göz taşı, karaboya, yemek tuzu, bikromat, kireç, kalay tuzları ve taneli maddeler gibi çeşitli mordanlar kullanılarak sarı, yeşil, bej, haki renkli boyalar elde edilmesi de mümkündür. Geçmişte bu karışıma az miktar Türk kırmızısı (Sülfane Hintyağı) katılarak pamuk ipliği de boyanıyordu Cehriden elde edilen renklerin çoğu çeşitli dış etkilere karşı dayanıklı oldukları gibi üzerinden geçen zaman etkisiyle koyulaşarak canlılık kazanmaktadır (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959: 24-25; Aktüre, 1980: 132-133'e atfen Tuzcu, 2000: 538).

V. 19. YÜZYILDA ANADOLU'DA CEHRİ ÜRETİMİ

Cehrinin doğal yetiştirme alanı, coğrafi bakımdan uygun koşullara sahip İç Anadolu stepleri olmakla beraber, bitkinin üretimi bu sahanın dışına taşmıştır. Tchihatcheff'in de işaret ettiği gibi, Konya-Kayseri arasındaki volkanik III. Zaman arazisi, cehri bitkisinin en fazla geliştiği kesimdir. Bu alan kuzeyde Boyabat, güneyde Maraş-Gaziantep'e kadar uzanır, batıda Afyon-Uşak (birkaç yerde daha batıya doğru), doğuda Elazığ çevresine ilerler. Bu sınırlar içinde bitki, volkanik

arazi üzerinde kümelenmiş durumdadır. 19. yüzyıl sonlarında yayımlanmış bir eserde cehrinin “Konya vilayetinin Niğde, Ereğli, Konya, Karaman, Akşehir, Karapınar kazalarında ve Ankara Vilayeti’nin Kayseri, Ürgüp, Nevşehir, Ankara kazalarında ve Halep Vilayeti’nin Ayıntab (Gaziantep) Kazası’nda ve Sivas Vilayeti’nin Amasya, Çorum, Lâdik, Köprü (Vezirköprü), Mecitözü, Erbaa, Zile, Tokat kazalarında ve Kastamonu Vilayeti’nin Boyabat, İskilip kazalarında” çok olarak yetiştiği kaydedilmektedir (Hüseyin, 1303’e atfen Baykara, 1967: 161)

Bu dönemde cehrinin Anadolu halkı arasında boya maddesi olarak kazanmış olduğu şöhret, onu geniş bir ticaret konusu haline getirmiştir. Başta Kayseri olmak üzere, Konya, Ankara, Tokat, İzmir, Samsun ve Mersin, bu ticaretin başlıca merkezleri idi. Yukarıda da değinildiği gibi, Kayseri yöresinin ünlü halıcılığı ve civarındaki dokumacılık merkezleri bu faaliyetleri herşeyden önce cehriye borçluydular. Tokat’ın yüzyıllarca süren boyacılığı, bir taraftan İzmir’den gelen kök boya, öte taraftan Kayseri’den gelen cehri ile beslenmekteydi. Bununla beraber, cehri ticareti dış ticaret alanında da önem kazanmış bulunuyordu (Baykara, 1967: 162).

Cehrinin önemi 19. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere Fransa, Hollanda ve Almanya’da tekstil sektöründe boya hammaddesi olarak kullanılması nedeniyle artmıştır. Bu bitkinin meyvesinden elde edilen sarı, yeşil renkteki doğal boya, ipekli ve pamuklu kumaşların boyanmasında kullanılıyordu. Bu nedenle yurtiçinde kullanılmasının yanısıra başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine de ihraç edilmekteydi.

VI. 19. YÜZYILDA KAYSERİ’DE CEHRİ ÜRETİMİ

19. yüzyılda Anadolu’da cehrinin en çok ve en iyi kalitede yetiştiği yöre Kayseri çevresi idi. Burada yetişen türler arasında en kalitelisi ve boyaca zengini Tokluoğlu ve Sarı Bursa denilen cehrilerdi (Collas, 1864: 219’a atfen Baytop, 1984: 192; Köşker, 1945: 28; Baykara, 1967: 161).

Kayseri’de yetişen cehrinin diğer yörelere göre kaliteli oluşu, bitki için gerekli ekolojik şartların uygunluğundan kaynaklanmaktadır. Zira, Kayseri yöresinin step iklimine sahip olmasının yanısıra, volkanik alanlar üzerindeki kumlu topraklar ile ova tabanındaki alüvyal toprakların varlığı, bu bitkinin yetişmesi açısından en uygun koşulları oluşturmaktadır. Bu durum, yörede yetişen cehrinin kalitesinin başka yerlerde yetişenlerden üstün olmasını sağlamıştır. Nitekim 19. yüzyılda özellikle İngiltere’nin Kayseri cehrisine olan talebinin temelinde bu yatmaktadır (Issawi, 1980: 129).

Cehri 19. yüzyılda Kayseri Sancağı içinde şehirde, kaza ve köylerde geniş bir alanda yetişmekteydi. Şehrin çevresinde, geniş plantasyonlar bulunmaktaydı (Issawi, 1980: 129). Talas civarında, Ali Dağı’nın yamaçlarında dahi cehrilikler bulunmaktaydı. Hamilton, bu bitkinin Anadolu’nun (kendi deyimi ile Küçük Asya’nın) büyük bölümünde yabancı halde yetiştiğini, Kayseri çevresinde ise nereye

gidilirse gidilsin kültür bitkisi olarak yetiştirildiğini ifade etmiştir (Hamilton, 1842: 263)

Kayseri’de verimli bir mevsimde cehrinin toplam üretiminin 350.000 okka olduğu tahmin edilmektedir. Bazen bu rakam 500.000 okka kadar olmuştur. Bu durumda bir yıl sonraki rekolte daha az olmakta 200,000 okkayı geçmemektedir. Bu ürünün ülkedeki yıllık toplam üretim miktarının 2/3’ünün Kayseri yöresinden karşılandığı tahmin edilmektedir (Issawi, 1980: 129).

19. yüzyılda cehrinin Kayseri’deki üretimi ile ilgili en önemli bilgiyi Temettuât Defterlerinden almak mümkündür. Kayseri Temettuât Defteri’ndeki bilgiler gerek şehirde ve gerekse kaza ve köylerde yaşayanlara ilişkindir. Defterde Sancak dahilindeki vergiye esas gayrimenkuller olan, ev, tarla, bağ, bahçe, cehrilik vd. şeklinde kaydedilmiş, daha sonra her hanenin reisinin adı yazılarak altında ödeyecekleri yıllık “temettu vergisi” belirtilmiştir (Demir, 1998; 1999).

19. yüzyılın ortalarında Kayseri’de cehri üretiminin ne derece yaygın olduğunu görmek için bu defterdeki kayıtlara bakmak yeterlidir. Zira, defter incelendiğinde, hane, dükkan, çeşitli zanaatlara ait işyerlerinin yanısıra tarımsal araziler olan tarla, bağ, bahçe gibi gayrimenkullerin dışında “**Cehrilik**” ler ayrıca yazılmıştır ve kayıtlarda cehriliklerin tarımsal arazi türleri içinde sayıca önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Defterde cehriliklerle birlikte diğer mülklere ait ölçüler belirtilmemiş, sadece vergi miktarları yazılmıştır. Bu bakımdan 3085 adet cehrilik’in toplam yüzölçümü hakkında kesin bir şey söylemek olanaksızdır.

Bu konudaki verileri topluca görebilmek bakımından üç cilt halinde yayımlanmış olan ve 1222 sayfadan oluşan Kayseri Temettuât Defteri tümüyle taranarak, şahıslara ait cehrilikler şehirde mahalleler bazında, köylerin tümünde ise köy bazında özet bir şekilde tablolştırılmıştır (Tablo: 1-2).

Tablo 1: 1834 Tarihli Kayseri Temettuât Defteri'ne Göre Kayseri Şehri'nde Mahallelere Göre Cehriliklerin Sayısı

Mahalleler	Hane sayısı	Cehrilik adedi
1. Hunat Mahallesi	388	22
2. Kürtler Mahallesi	184	10
3. Kalenderhâne Mahallesi	222	32
4. Hacı Kılıç Mahallesi	422	8
5. Yalman Mahallesi	86	8
6. Hasbek Mahallesi	239	20
7. Bozatlı Mahallesi	282	21
8. Taşgıncık Mahallesi	37	1
9. Bahçıvan Mahallesi	197	14
10. Gebe İlyas Mahallesi	264	24
11. Hamurcu Mahallesi	82	21
12. Mürekkebçi Mahallesi	54	2
13. Çakalöz Mahallesi	70	27
14. Câmi-i Kebir Mahallesi	32	13
15. Kapan Mahallesi	36	12
16. Hâcet Mahallesi	27	-
17. Sasık Mahallesi	21	10
18. Gürcü Mahallesi	3	4
19. Mumcu Halil Mahallesi	18	8
20. Köse Dânişment Mahallesi	26	5
21. Hacı İvaz Mahallesi	28	7
22. Şatırbân Mahallesi	14	-
23. Emir Sultan Mahallesi	10	1
24. Hürrem Çavuş Mahallesi	10	1
25. Sultan Mahallesi	7	-
26. Tâcıkızıl Mahallesi	18	2
27. Karakörükcü Mahallesi	76	18

28. Eski Bedestan Mahallesi	123	15
29. Gölük Mahallesi	117	15
30. Hasan Fakih Mahallesi	159	7
31. Cürçürün Mahallesi	49	6
32. Oduncu Mahallesi	60	4
33. Caferbey Mahallesi	170	19
34. Hacı Kasım Mahallesi	98	2
35. Lalapaşa Mahallesi	109	31
36. Hasinli Mahallesi	113	16
37. Konuklar Mahallesi	26	12
38. Tutak Mahallesi	29	15
39. Varsak Mahallesi	16	10
40. Deliklitaş Mahallesi	160	6
41. Şeyh Tâceddin Mahallesi	180	16
42. Hacı Veled Mahallesi	91	8
43. Hacı Arap Mahallesi	118	6
44. Baldöktü Mahallesi	34	1
45. Mükremin Mahallesi	89	9
46. Musa Gazi Mahallesi	57	4
47. Seyyit Gazi Mahallesi	38	16
48. Alacamescit Mahallesi	25	3
49. Tus Mahallesi	38	6
50. Hacı Mansur Mahallesi	33	6
51. Kale Sakinleri	50	10
52. Güherçileci Tâifesi		1
Toplam	4835 ²	535

Kaynak: Demir, 1998.

Tablo 2: 1834 tarihli Kayseri Temettuât Defterine Göre Kayseri'nin Kaza, Nahiye ve Köylerindeki Cehriliklerin Sayısı

Kaza ve Köyler	Hane Sayısı	Cehrilik adedi
1. Erkilet Köyü	501	207
2. Molu Köyü	156	174
3. Oymaağaç Köyü	74	72
4. Süksün Köyü	32	27
5. Küçük Hacılar	5	4
6. Beydeğirmeni Köyü	4	5
7. Güllü Köyü	24	22
8. Bozca Köyü	62	81
9. Bayram Hacılı Köyü	46	35
10. Yuvalı Köyü	107	83
11. Yemliha Köyü	46	57
12. Himmetdede Köyü	15	14
13. Ömerli Köyü	14	9
14. Kalkancık Köyü	5	-
15. Ebiç Köyü	47	21
16. Dadağı Köyü	40	1
17. Mahzemin Köyü	104	89
18. Kemer Köyü	50	26
19. Emmiler Köyü	55	38
20. Taşan Köyü	34	21
21. Hırkalı Köyü	96	96
22. Gersun Köyü	35	27
23. Menteşe Köyü	51	59
24. Belviran Köyü	9	-
25. Büyüktaf Köyü	39	-
26. Küçüktaf Köyü	14	-
27. Döğer Köyü	11	-

28. Fehimli Köyü	21	-
29. Hasinli Köyü	30	-
30. Horan Köyü	53	-
31. Çevril Köyü	83	36
32. Kuşcu Köyü	91	7
33. Boyacı Köyü	69	18
34. Hasancı Köyü	36	26
35. Molla Hacı Köyü	50	28
36. Höbek Köyü	59	2
37. Kuşçagaz Köyü	27	1
38. Yüreğil Köyü	8	-
39. Obruk Köyü	32	17
40. Eyim Köyü	55	-
41. Kızık Köyü	96	42
42. Akin Köyü	33	24
43. Hasanarpa Köyü	8	1
44. Yazır Köyü	36	12
45. Vartan Köyü	15	14
46. Muncusun Köyü	74	19
47. Zirve Köyü	32	-
48. Saraycık Köyü	34	27
49. Karakaya Köyü	74	3
50. Silahtarlı Köyü	39	35
51. Çukur Köyü	90	17
52. Kenise Köyü	75	54
53. Küpeli Köyü	80	-
54. Amarat Köyü	67	28
55. Kermelik Köyü	51	2
56. Yağmurbey Köyü	11	-
57. Sultan Hanı Köyü	46	-

58. Palas Köyü	210	-
59. Sarımsaklı Köyü	322	-
60. Gergeme Köyü	102	-
61. Ulubürüngüz Köyü	207	7
62. Üskübü Köyü	49	1
63. Küçükbürüngüz Köyü	39	5
64. Ağırnas Köyü	145	10
65. Dimitri Köyü	164	91
66. Vekse Köyü	41	21
67. Isbıdın Köyü	110	69
68. Gömeç Köyü	72	14
69. Barsama Köyü	69	2
70. Mancısın Köyü	115	55
71. Gesi Köyü	153	48
72. Efkere Köyü	58	30
73. Nize Köyü	41	7
74. Darsiyak Köyü	99	17
75. Cırlavuk Köyü	225	33
76. Salkoma Köyü	67	1
77. Kuruköprü Köyü	45	3
78. Derevenk Köyü	2	1
79. İspile Köyü	41	-
80. Kumarlı Köyü	36	-
81. Tavlusun Köyü	233	13
82. Horsana Köyü	17	4
83. Cırgalan Köyü	66	8
84. Argıncık Köyü	58	-
85. Karahöyük Köyü	35	-
86. Dadasın Köyü	23	-
87. Salır Köyü	48	1

88. Germir Köyü	109	2
89. Ağcakaya Köyü	227	160
90. İstafana Köyü	99	15
91. Zincidere Köyü	48	13
92. Hisarcık Köyü	149	23
93. Kıranardı Köyü	84	49
94. Endirlik Köyü	22	15
95. Şeybarak Köyü	37	-
96. Tarafşin Köyü	93	-
97. Koccağaz Köyü	53	-
98. Mazrin Köyü	28	-
99. Yamaçlı Köyü	14	-
100. Susun Köyü	40	-
101. Kamber Köyü	41	-
102. Maracak Köyü	14	-
103. Kepez Köyü	31	-
104. Posatlı Köyü	75	-
105. Cebir Köyü	26	-
106. Çilmeze Köyü	23	-
107. Çölmekçi Köyü	28	-
108. Ardıç Köyü	15	-
109. Vengicek Köyü	24	-
110. Örencik Köyü	31	-
111. Sakaltutan Köyü	26	-
112. Dikir Köyü	23	-
113. Kiregit Köyü	31	-
114. Cücün Köyü	13	-
115. Kömür Köyü	20	-
116. Çöreğin Köyü	15	-
117. Sarımahmutlu Köyü	26	-

118. Süleymanlı Köyü	67	-
119. Kelkin Köyü	85	-
120. Tomarza Köyü	74	-
121. Elmalı Köyü	11	-
122. Kabaklı Köyü	17	-
123. Sürtme Köyü	63	51
124. Kızılviran Köyü	216	158
125. Büyükhacılar Köyü	430	31
126. Develi Karahisarı Kasabası	868	-
127. Erdemesin Köyü	95	-
128. Keşlik Köyü	37	-
129. Kavak Köyü	14	-
130. Mavircan Köyü	30	-
131. Başköy Köyü	15	-
132. Kesteliç Köyü	42	-
133. Gördeles Köyü	33	-
134. Til Köyü	23	-
135. Kale Köyü	98	-
136. Şeyhşaban Köyü	67	11
Toplam	9793	2550

Kaynak: Demir, 1999.

Tablolarda da görüldüğü gibi Kayseri Sancağı dahilinde 1834 yılında 535'i şehirde, 2550 adedi kaza, nahiyeye ve köylerde olmak üzere üretimin yapıldığı toplam 3085 adet cehrilik bulunmaktadır. Bu da 19. yüzyılın ilk yarısında bir endüstri bitkisi olan cehrinin ekonomik açıdan Kayseri için ne derece önemli olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Tablolarda cehriliklerin bulunduğu yerleşmelerin, topografya ve jeoloji haritaları üzerindeki yerleri incelendiği takdirde, buraların volkanik alanlar ve platolarda bulunan köyler olduğu görülecektir. Bu durum da cehrinin yetişme şartları ya da doğal çevreyle olan ilişkisini göstermesi bakımından dikkati çeken bir husustur.

VIII. 19. YÜZYILDA KAYSERİ'DE CEHRİ TİCARETİ VE EKONOMİK ÖNEMİ

Cehri, Kayseri yöresinde özellikle 19. yüzyılın ortalarında, halkın başlıca gelir kaynaklarından biri durumundaydı. Kayseri yakınlarında Hacılar köyü (bugünkü Hacılar İlçesi) vaktiyle gelirini sadece cehriden sağlıyordu (Tümer'e atfen Baykara, 1967: 161) Çünkü Hacılar, engebeli volkanik arazi yapısına sahip, tarım toprağının yetersiz olduğu bir yerleşmedir.

Cehri, çiftçiler tarafından toplandıktan sonra Ermeni tüccarlar tarafından okkası 6 veya 8 kuruşa satın alınmakta ve İzmir'e satılmaktaydı. Avrupa pazarlarında büyük talebi olan bu ürün Kayseri'ye önemli bir gelir getirmekteydi (Hamilton, 1842:263; Cuinet, 1892: 315).

Osmanlı ülkesinde cehrinin ana kaynağı Kayseri idi. 1840'ların başında, Kayseri ve çevresinde 450 ton civarında üretim yapılmıştır. Bu rakam 1841'de yaklaşık 350 ton, 1842'de 480 ton, 1843'te 500 ton, (£50,000 değerinde), 1849'da 400 ve 1850'de 560 ton olmuştur. 1843'te büyük bölümü İngiltere'ye ihraç edilmek üzere 300 ton cehri gemi ile nakledilmek için İzmir'e gönderilmiştir (Issawi, 1980: 205).

19. yüzyıl başlarında İzmir, Anadolu'nun Avrupa'ya yönelik tek ihracat limanı durumunda olduğu için (Issawi, 1980: 108; Owen, 1981:56'a atfen Pamuk, 1984:16), Kayseri'den başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilen cehri, İzmir Limanı'ndan sevk edilmekteydi.

İzmir Limanı'ndan ihraç edilen ürünleri ve cehrinin bu ürünler içindeki yerini görmek açısından aşağıdaki tablo düzenlenmiştir (Tablo: 3).

Tablo 3: İzmir’den ve Diğer Bazı Komşu Limanlardan 1834’te İhraç Edilen Anadolu’nun Ürünlerinin Değerlerine Ait Özet Tablo

Ağırlık, Ölçü veya Sayı			Fiat (kuruş)	Değer (kuruş)
1) Kuru üzüm, kırmızı	Kintar	245,600	80	19,668,000
“ , siyah	“	120,900	27	3,264,300
“ , Belerce	“	9,450	35	330,750
“ Sultani	“	12,370	130	1,607,100
2) Giyim kuşam	“	77,000	75	5,775,000
3) Palamut	“	103,000	70	7,270,000
4) Kök boya	“	31,000	185	5,735,000
5) Pamuk (lif)	“	69,000	340	23,460,000
Pamuk ipliği	Okka	30,670	15	460,050
6) Aydın ipeği	“	3,900	125	487,500
7) Tavşan derisi	Yüz	3,150	170	535,500
8) Yün	Kantar	28,000	200	5,600,000
9) Keçi kılı, renkli,				
1. sınıf	Çeki	27,000	45	1,215,000
2. sınıf	“	17,000	37	629,000
Keçi kılı, beyaz	“	50,000	39	1,950,000
Angora ip	Okka	41,580	50	2,079,000
10) Salep	Okka	5,000	11	55,000
11) Cehri	Okka	280,000	17	4,760,000
12) Acı çekirdek	Kantar	2,275	500	1,137,000
13) Kitre	Okka	50,000	40	2,000,000
14) Anason	Okka	55,000	2	110,000
15) Susam	Kantar	9,331	74	690,000
16) Sünger	Okka	29,000	55	1,595,000
17) Balmumu	Kantar	3,220	750	2,415,000

18) Mahmude otu	Okka	3,000	175	525,000
“	“	5,000	100	500,000
19) Şap	Kantar	1,700	55	93,000
“	“	2,000	20	40,000
20) Sakız	Okka	12,600	18	126,000
21) Zeytinyağı	Kantar	53,000	180	9,540,000
22) Halı	Arşın ²	45,000	21	945,000
23) Deri	Parça	500	25	12,500
“	“	1,000	12	12,000
“	“	1,500	6	9,000

Kaynak: Issawi, 1980:112.

1834 yılında İzmir Limanı'ndan yaklaşık 218 ton cehri ihraç edilmiştir. Bu yılda Kayseri'de üretilen cehriye ilişkin kesin rakam olmamakla birlikte gerek 1843 yılında ihraç edilmek üzere İzmir'e sevk edilen 300 ton cehri ve gerekse takip eden yıllara ilişkin üretim rakamları dikkate alındığında, 1834 yılında İzmir Limanı'ndan ihraç edilen cehrinin tamamının olmasa bile büyük bölümünün Kayseri'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir (Issawi,1980: 205).

Bir başka önemli nokta ise ihraç edilen diğer ürünlerle miktar ve değer bakımından bir karşılaştırma yapıldığında, cehrinin mevcut ürünler içinde önemli bir yere sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Kayseri'de yetişen cehrinin ticaretinde, şehrin ticari yapısının da önemli bir yeri vardır. Zira Kayseri, tarihi boyunca sürekli biçimde, geniş alanlarla ilişki içindeki bir ticaret merkezi olmuştur. Nitekim bu durumu 19. yüzyılda İngiltere için hazırlanan konsolosluk raporlarında görmek mümkündür. 26 Şubat 1842 tarihinde Henry Suter tarafından İngiltere için hazırlanan genel bilgilere ilişkin ve 1848'de "Kayseri'nin Ticaretine İlişkin Rapor"da, Kayseri'nin eskiden beri Küçük Asya'nın (Asia Minor) önemli bir ticaret merkezi olduğu belirtilerek, halkının ticari uğraştaki girişimciliğinden ve zekasından övgüyle sözedilmektedir. Çevresindeki alanlarla, Erzurum, Tarsus, İstanbul ve İzmir ile ticarete önemli bir yere sahip olduğu vurgulanarak, İzmir'le olan ticari münasebetin özellikle ihracatla ilgili olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanısıra tüccarların Avrupa ile direkt ilişkileri olduğu ve Trieste'de, Akdeniz pazarlarında ve hatta İngiltere'de kendi temsilcilikleri veya kuruluşlarının olduğuna ilişkin bilgi verilmektedir (Issawi, 1980: 128).

1849 da İngiltere tarafından İngiliz Konsolosluklarına gönderilen sirkülerde, onların alanı içindeki İngiliz, Fransız ve Amerikan ticaret acenteleri hakkında ayrıntılı bilgi istenmiştir. Cevaplarla ilgili olarak aşağıdaki tablodan bilgi edinmek mümkündür (Tablo: 4). Bu dönemde Amerikan ticaret acenteleri İzmir'de üç ve

İskenderiye’de bir tane olmak üzere yalnızca dört tane idi. İyonya’ya yahut İngiliz yönetimi altındaki Malta’ya ya da himaye altındaki alanlara ait acenteler, diğer rakamlara ek olarak parantez içinde belirtilmiştir.

Tablo 4: 1842 ve 1849 Yıllarında İngiliz ve Fransızların Dış Ticaret Temsilcilikleri

	İngiliz		Fransız
	1842	1849	1849
İstanbul	11	13	31
İzmir ve Rodos	16(2)	13(2)	12
Kalas	4	6	..
Varna	--	--	1
Arnavutluk	--	--	..
Selanik	12	8	--
Seres ve Larissa	..	5	..
Edirne	1	1	2
Bursa	1	1	1
Erzurum	4	1	2
Kayseri	1	1	--
Tarsus	2	1	2
Samsun	1	1	--
Trabzon	1
Bağdat	3	5	1
Girit	(1)	(2)	3
Kıbrıs	--	--	1
Şam	7	6	1
Halep	5	3	4
Beyrut	6(2)	5(2)	14
Filistin	(3)	(7)	--
Yafa	..	1(6)	--
İskenderiye	11(9)	11(14)	14
Kahire	4	7(1)	5

Bingazi ve Derne	(6)	(6)	..
Trablusgarp	(7)	(8)	4
Tunus	..	1	17
Cezayir	--	--	..
Fas	..	7	3
Tebriz	--	--	--
Tahran	--	--	--

Kaynak: Issawi, 1980: 101.

Rakamlarda da görüleceği gibi İngiliz ve Fransız ticaret acenteleri Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da oldukça azdır. Halbuki 1842'de İngiltere'nin Haiti'de 14, Meksika'da 34, Şili'de 44, Buenos Aires'te 40, Montevideo'da 25, Rio de Jenerio'da 46, Leghorn'de 33 ve Trieste'de 15 acentesi vardı. Yine verilere göre İzmir'de 1828'de 20, 1840'da 35 İngiliz ticaret temsilciliği bulunmaktaydı (Issawi, 1980:101).

Tabloya bakıldığında ticari temsilciliklerin olduğu yerlerin, tarih boyunca ekonomik bakımdan hep önemli fonksiyona sahip merkezler olduğu görülmektedir. Üstelik bunların büyük bölümü uluslararası alanda günümüzde de aynı önemini sürdürmektedir.

Burada asıl dikkati çeken nokta, Kayseri'de İngiltere'ye ait bir ticari temsilciliğin bulunmasıdır. Bu da 19. yüzyılda Kayseri'nin dış ticaret bakımından ne derece önemli bir merkez olduğunun göstergesidir. Nitekim bu durum yine İngiliz konsolosluk raporlarında açık bir şekilde belirtilmiştir.

2 Aralık 1831 tarihli İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu tarafından hazırlanan rapora göre; Osmanlı dış ticaretinin İstanbul, İzmir ve İskenderiye şehirlerinde toplandığı belirtildikten sonra, ülke topraklarındaki ticari faaliyetler ve bunların özellikle İngiltere ile olan bağlantıları hakkında çeşitli bilgiler verilmekte ve devamında, iç kesimlerde ticaret yapma eğilimindeki tüccarlara koruma sağlamak için bir konsolosluk görevlisinin atanması tavsiye edilmektedir. Bir başka atamanın da çevresindeki kasabalar ve büyük şehirlerle ve Tarsus'la iletişim için uygun görünen Kayseri'ye de yapılabileceği belirtilmektedir (Issawi, 1980: 101-102). Bunda Kayseri'nin önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında cehri ticaretinin de büyük bir rolünün olduğunu belirtmek gerekir.

Kayseri'nin ticaret alanının büyüklüğüne dikkati çeken Ainsworth (1842), her türlü malın rahatlıkla bulunabildiği Kayseri ile İzmir arasında bir ticaret ilişkisinin varlığına değinir. İngilizlerin Kayseri'de önemli bir ticaret acentesinin bulunduğunu da belirten Ainsworth, bu ticari kuruluşun aynı zamanda, konsolosluk hizmeti de verdiğini belirtmiştir. Kente daha sonraları gelen Barth da, İngiliz

Konsolosluğu'nun varlığından bahsetmiş, ancak kentteki yeri hakkında bilgi vermemiştir (Eravşar, 2000: 124-125). Ticari temsilciliğin aynı zamanda konsolosluk hizmeti veriyor olması, yukarıdaki tezi, yani cehri dış ticaretinin önemini doğrular niteliktedir.

Kayseri'de cehri üretimi ve ticareti ile ilgili önemli bir kaynak da 1878 Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Konvansiyonu sonrasında Britanya İmparatorluğu'na Anadolu'da görev yapmak üzere oluşturulan "Askeri Konsolosluklar" örgütlenmesinin Kayseri kısmına aittir. Bu çerçevede 1879 yılında Kayseri'ye atanan Teğmen Ferdinand Bennet, Kayseri'de altı ay geçirmiş ve bu sürenin sonunda bir rapor hazırlamıştır. Bennet raporunu hazırlarken Osmanlı makamlarından ve kentin önde gelen tüccarlarından da yararlanmışır (Kocabaşoğlu, 1996).

Bennet, Kayseri Sancağı hakkındaki raporunda sancağın vergi durumuna ilişkin kayıtlara da yer vermiştir. Burada sırasıyla; Aşar, "Emlak" (ev ve arazi vergisi), gelir vergisi, askerlikten muafiyet vergisi (Bedel-i Askeri), "ağnam" (koyun ve keçi vergisi) ve şarap ve ispirotolu içkilerden bahsettikten sonra 7. sırada "Kitre" (geven zamkı) ve sarı cehriden de öşür alınır. Bu da iltizama verilmektedir ve bu yıl sarı cehri 141.000 kuruş hasılat getirmiştir." şeklinde ifadeye yer vermiştir (Kocabaşoğlu, 1996:11-13).

Rapordaki "Maliye İdaresi" başlığının altında şu bilgi yer almaktadır: "Bu idare'nin başında Ankara'daki Defterdar'a doğrudan bağlı olan muhasebeci bulunuyor. Kendisi mali işler konusunda çok ketumdur; ancak bu Sancağın gelirleri hakkında aşağıdaki bilgilerin oldukça doğru olduğunu sanıyorum" (Kocabaşoğlu, 1996:17).

Tablo 5: Teğmen Bennet'in Raporunda Yer Alan Kayseri Sancağı'na Ait Mali Bilgiler (1880)

	Kuruş
Kayseri Kazası (tahmini Aşar bedeli)	1.256.583
İncesu Kazası (Aşar " ")	267.500
Develi Kazası (Aşar " ")	612.424
Askerlikten Muafiyet Vergisi (Hristiyanlar)	837.526
Koyun ve Keçi Vergisi (Ağnam)	513.624
Şarap ve İspirtolu içkiler	15.612
Gelir Vergisi	
Ev ve Arazi Vergisi (Emlak)	2.000.000
Sarı Cehri	141.000
Kitre (Geven Zamkı)	140.000
Tütün, Tuz ve Ruhsatlar	184.388
Alçı İşletmesi Geliri	32.000
TOPLAM	6.000.657

Kaynak: Kocabaşoğlu, 1996: 18.

Tabloda da görüldüğü gibi cehri üretimi ve ticareti, 19. yüzyılın son çeyreğinde önemini korumuş ve vergiye esas olan önemli kalemlerden birini oluşturmuştur.

Bennet, raporunun son bölümünde Kayseri Sancağı ve Kayseri Kazası ile ilgili sayısal bilgilere yer vermiştir. Raporun ekler kısmındaki bu bilgilerden bir kısmı da ihracat ve ithalata ilişkindir. Burada Kayseri'den yapılan ihracatla ilgili şu bilgiler yer almaktadır (Kocabaşoğlu, 1996:30):

Tablo 6: Teğmen Bennet'in Raporunda Yer Alan Kayseri Sancağı'na Ait İhracat Rakamları (1880)

Malın Cinsi	Miktarı	Yerinde Satış Değeri (Osmanlı Lirası)	Notlar
Sarı Cehri	250.000 okka	15.000	
Kitre (Geven Zamkı)	70.000 okka	16.800	
Yün	30.000 okka	1.800	
Keçi derisi	20.000 deri	2.400	
Koyun derisi	20.000 deri	1.300	
Tavşan derisi	60.000 deri	1.500	Başlıca Marsilya'ya
Tilki derisi	8.000 deri	800	Başlıca Rusya'ya
Sansar veya Gelincik derisi	1.200 deri	800	Başlıca Rusya'ya
Kunduz derisi	200 deri	100	
Vaşak derisi	25 deri	50	
Tiftik	5.000 okka	1.000	
Keçi kılı	6.000 okka	1.000	
Balmumu	3.000 okka	500	
Badem içi	30.000 okka	1.200	
Salep	3.000 okka	400	
Barsak	50.000 parça	400	
Afyon	200 okka	400	
Kendir (narkotik)	200 okka	400	Mısır'a
Keçe	1.500 parça	3.000	Avrupa ve Mısır'a
Tütün (işlenmiş)	27.306 okka	8.192	
Tuz	61.824 okka	772	
Sığır derisi	90.000 okka	9.000	İstanbul'a
Pastırma	360.000 okka	21.600	İstanbul'a
Maroken deri	10.000 okka	5.000	İzmir ve İstanbul'a

Buğday ve arpa	1.000.000 ok.	10.000	Mersin ve Samsun yoluyla ihracat
Limandan Tahmini Navlun Bedeli		Osmanlı Lirası	
İhracat	1.921.900 okka	21.354	
İthalat	888.500 okka	9.872	
Toplam	2.810.000 okka	31.226	

Kaynak: Kocabaşoğlu, 1996: 30.

1880 yılında Kayseri'nin ihraç ürünlerine bakıldığında cehrinin ekonomik bakımdan önemini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki satış değeri açısından pastırma ve kitreden sonra cehri üçüncü sırada yer almaktadır. Bunun yanısıra 1843'te gerçekleşen 300 tonluk ihracatın 1880 yılında 250.000 okkaya (yaklaşık 195 ton) düştüğü gözönüne alınacak olursa, ihracatta yaklaşık 1/3'lük bir azalmanın olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak cehri, 19. yüzyılın sonlarında da üretim ve ihracatı azalmakla birlikte, Kayseri ekonomisi için önemli bir madde olma özelliğini sürdürmüştür.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başında cehri ile ilgili olarak salnamelerde bilgiler bulunmaktadır Ancak salnamelerdeki bilgiler cehrinin Sancak dahilindeki üretim ve ticareti konusunda ayrıntılı bilgilerden ziyade, bu bitkinin Kayseri'de yetiştirildiğini ifade eden genel bilgilerdir (Kocabaşoğlu ve Uluğtekin, 1998).

20. yüzyılın başlarından itibaren, cehrinin üretim ve ticaretine ilişkin durum değişmeye başlamıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan tarım sayımlarında konu ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu sayımlarda boya elde edilen bitkiler ayrı ayrı belirtilmemiş, bunun yerine "Sınai bitkiler" başlığı altında "Boya maddeleri" olarak ele alınmıştır. Bu veriler toplulaştırılarak aşağıdaki tablo elde edilmiştir (Tablo: 7).

Tablo 7: 1913, 1914 Tarım Sayımına Göre Kayseri'de Boya Maddesi Elde Etmek Amacıyla Yetiştirilen Bitkilerin Durumu

Tarım Sayımı Yılı	Ekiliş (Dönüm)	Üretim miktarı (Ton)	Üretim değeri (Bin guruş)	Fiyatı (Guruş/Ton)	Verim (Kg/Hektar)
1913	6300	242	567	2338	419
1914	1000	251	391	1559	2729

Kaynak: DİE, 1997: 118-126, 190-201.

Şüphesiz ki burada boya maddeleri ayırım yapılmadan verilmekle birlikte, en büyük pay cehriye aittir. Rakamlar arasında tutarsızlıklar olsa da, üretim miktarı açısından bakıldığında 19 yüzyılın ortalarına oranla cehri üretiminin gerilediği tespit edilmektedir.

Yine bu sayımlardaki bilgiye göre, 1914 yılında üretim bölgelerinin dışına satılan sanayi bitkileri içinde boya maddelerinin miktarı 250 ton olarak belirtilmiştir (DİE, 1997:201). Dolayısıyla aynı yıl üretilen cehrinin tamamına yakını bölge dışına satılmıştır.

Kayseri'nin cehri üretimi ve bunun değerine ilişkin en son veri 1938 yılında Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası'nca yayımlanmış bir kaynakta yer almaktadır (Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası 1938) (Tablo: 8).

Tablo 8: 1933-1937 Yılları Arasında Kayseri'de Üretilen Cehrinin Miktarı ve Değeri

Yıl	Miktarı (kilo)	Değeri (Lira)
1933	15,360	461
1934	22,117	1980
1935	38,000	4000
1936	22,117	1980
1937	15,000	900

Kaynak: Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası, 1938.

20. yüzyılın ikinci çeyreğine ilişkin rakamlar 19. yüzyıldaki üretim ve ihracat rakamları ile karşılaştırıldığında, üretimin büyük düşüş kaydettiği anlaşılmaktadır. Aslında bu düşüş 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısmen başlamıştır. Bunun nedeni ise cehriden elde edilen belirli renklerin kullanımındaki değişikliğin başlamasının yanı sıra, aynı zamanda benzer etkiye sahip ve daha ucuz maddelerin keşfidir. İngiliz tüccarları, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak benzer özelliklere sahip boyayı daha ucuza elde etmenin yollarını bulunca, Kayseri yöresindeki cehriye olan talep yavaş yavaş azalma eğilimi göstermiş, buna bağlı olarak da üretim ve ihracat gerilemiştir. Cehriye olan talebin azalmasıyla birlikte fiyatlarda da düşüş başlamıştır.

19. yüzyıl ortalarından itibaren cehri ticaretindeki fiyatlara genel olarak bakıldığında durum şöyledir: 1857-1879 arasında fiyatlarda devamlı bir artış görülür: birinci kaliteden cehrinin okkası 1857'de 5 kuruş iken, 1864 e doğru 13 kuruş, 1870 te ise 22 kuruş olmuştur. Fakat anilin boyaların ortaya çıkması ile, 1873 ten sonra fiyatlarda bir gerileme başlar. 1880 yılına doğru tekrar 5-7 kuruş, 1895 te 3,5 kuruş, 1900 de 2 kuruş olmuştur. 1902 de ise en düşük seviyeye (1,75-1,5 kuruş) inmiştir (Baykara, 1967:163).

SONUÇ

Cehri, 19. yüzyılda Kayseri'nin ekonomik yaşamında önemli rol oynamış bir bitkidir. Bu bitkinin üretimi, belirtilen dönemde, yılda ortalama 400 ton, kimi yıllarda ise 500 tonu aşmıştır. Ürünün büyük bölümünün ihraç edilmesi ve bundan elde edilen gelirin, 19. yüzyılda Kayseri ekonomisine ne ölçüde katkı sağladığı ise verilerde açık bir şekilde görülmektedir. İngiltere'nin bu bitkinin ihracatı ile ilgili olarak Kayseri'de bir ticari temsilcilik açması da konunun önemini vurgulayan bir başka husustur.

Cehri, yamaçlarda, taşlık alanlarda bile yetişebilmesinden dolayı, diğer tarım ürünlerinin üretilmesine fazlaca olanak tanımayan ya da tarımsal verim açısından yetersiz durumdaki Kayseri köyleri için 19. yüzyılda büyük bir gelir kaynağı olmuştur.

Ancak gelişen teknoloji ile birlikte cehriden elde edilen boya maddesine eşdeğer kimyasal boyaların keşfedilmesi, zaman içinde bu ürüne olan talebi azaltmıştır. Azalan taleple birlikte, üretimin de gerilemesi ve fiyatların düşmesi sonucu, cehri tarımı büyük ölçüde terk edilerek, yerine başka bitkiler ekilmiş; mevcut cehri-likler yabanileşmiştir. Halen tarımı yapılmamakla beraber, eskiden kalmış kültür kalıntılarında tarla kenarlarında, bağlık yerlerde sık olarak rastlanmaktadır.

NOTLAR

- 1) Temettuât Tahrirleri esas itibarıyla ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, belirli bir tarihte, imparatorluğun çok geniş bir bölümünde yapılmış olan bir vergi, servet ve gelir sayımıdır. Bu tahrirlerde tahminen 1.1 milyon hane kapsanmıştır. Sayımların hane esasına göre yapılmış olması, içerdiği bilgileri daha da zenginleştirmekte ve sayımlara adeta dev bir istatistik anket özelliği kazandırmaktadır. Temettuât Tahrirleri, 19. yüzyıl Osmanlı iktisadî ve sosyal tarihi araştırmaları için, imparatorlukta yaşayan nüfusun yerleşim düzeni, zirai üretim, hanelerin servet ve gelirleri ve vergileme gibi konularda çok zengin kapsamlı temel bir kaynak özelliği göstermektedir (Güran, 2000:79).
- 2) Kaynakta bu rakam 4749 olarak belirtilmiştir, ancak mahallelere ait hane sayıları toplandığında 4835 sonucu elde edilmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED, NAZİF (1987), **Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriyye)**, (Çeviren: M.Palamutoğlu) Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları No:2, Kayseri, s.12, 199.
- AINSWORTH, W.F. (1842), **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia (Chaldea, Armenia)**, London.
- ANA BRITTANICA, Cilt: 5, s.437.
- BAYKARA, T. (1967), "Cehri Üzerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, 8 (16), s.160-164.
- BAYTOP, T. (1984), **Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3255, Eczacılık Fakültesi No: 40, İstanbul, s.192-193.
- BAYTOP, T. (1997), **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 578, Ankara, s.58.
- BİRAND, H. (1952), **Türkiye Bitkileri**, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları Um.58, Botanik. 1, Ankara, s.152.
- BİRAND, H. (1996), **Alç Ağacı İle Sohbetler**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 35, Ankara, s.249.
- BİRİNCİ KÖY VE ZİRAAT KALKINMA KONGRESİ. (1938), **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, s.96-99.
- BÜYÜK LAROUSSE (1986), Cilt 5, s.2246.
- COLLAS, B.C. (1864), **La Turquie en 1864**, Paris.
- CUINET, V. (1892), **La Turquie D'Asie Géographie Administrative**, Tome premier, Paris, pp.315.
- DEMİR, İ. (1998), **Kayseri Temettuât Defteri (H.1250/M.1834 Tarihli)**, 2. Baskı, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No:19, Kayseri.
- DEMİR, İ. (1999), **Kayseri Temettuât Defteri (Kaza Nahiye ve Köyler) (H.1250/M.1834 Tarihli) II - III**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No:25, Kayseri.
- DICTIONNAIRE LAROUSSE Ansiklopedik Sözlük. Cilt:2, s.485.
- DÖNMEZ, Y. (1985), **Bitki Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi, Yayın No:3319, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 3213, İstanbul, s.253.

- DULKADİR, H. 1991, “Yahyalı Halıları”, **Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu Bildiriler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 14, Kayseri, s.354.
- ERAVŞAR, O. (2000), **Seyahatnamelerde Kayseri**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları No: 30, Kayseri.
- GÜRAN, T. 1997, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 5, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2045, Ankara, s.200-201.
- GÜRAN, T. 1997, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 3, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2025, Ankara, s.200-201.
- GÜRAN, T. “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, İNALCIK, H. ve PAMUK. Ş. (Ed.), **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 2396, Ankara, 2000, s.75-94.
- HAMILTON, W.J. (1842), **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, In Two Volumes, Vol. II, London, pp.267.
- HÜSEYİN, (1303), **Memâlik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası**, İstanbul, s.71.
- ISSAWI, C. (1980), **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- İZBIRAK, R. (1976), **Bitki Coğrafyası**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. No: 266, s.228-229.
- KAYSERİ TİCARET VE SANAYİ ODASI, (1938), **Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri**, Sümer Matbaası, Kayseri.
- KINAL, F. (1987), **Eski Anadolu Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII. Dizi-Sa. 7a, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, U. (Çeviren), (1996), **Kayseri Sancağı Hakkında Teğmen Bennet Tarafından Hazırlanan Genel Rapor (1880)**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları 5, Kayseri.
- KOCABAŞOĞLU, U. ve M. ULUĞTEKİN, (1998), **Salnamelerde Kayseri**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No: 16, Kayseri.
- KORUR, N.R. (1937), **Türkiye'de Nebatî Boyalar**, Yüksek Ziraat Enstitüsü , Sayı: 41, Ankara, s.41-46.
- KÖŞKER, Ö. (1945), “Cehri-Rhamnus Saxatilis”, **Matematik ve Tabiat Bilimleri Dergisi**, 1(7), s.28-31.
- KÖŞKER, S. (1997), **Türk Kültürü Açısından Yahyalı**, Yahyalı Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, Ankara, s.186.

- KÜTÜKOĞLU, M.S. (1976), **Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 1997, İstanbul, ss.80-81.
- REVUE DES DEUX MONDES, (15 Mai 1850), “L’Asie Mineure et l’Empire Ottoman”.
- OWEN, R. (1981), **The Middle East in The World Economy, 1800-1914**, London, pp.56.
- ÖNSOY, R. (1987), “19. Yüzyılın Sonunda Kayseri’nin İktisadi ve Ticari Durumu”, **I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri**, Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, Yayın No: 3, Kayseri, s.41.
- PAMUK, Ş. (1993), **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, (3. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul, s.12-13.
- PAMUK, Ş. (1984), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Tarih ve Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul, s.93.
- PAMUK, Ş. (1984), **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, Yurt Yayınevi, Ankara, s.16.
- SOMUNCU, M. (1993), **Kayseri-Sarımsaklı Ovası İle Çevresinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, s.192.
- SOMUNCU, M. (1998), **Cumhuriyetin 75. Yılında Kayseri**, Kayseri Valiliği Yayını, Ankara, s.116-117.
- TUZCU, A. (2000), “19.yy’ın Başlarından-20.yy’ın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadi Yapısı”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:4, Kayseri, ss.526-552.
- TÜMER, F. “Hacılar Köyü”, **Erciyes**, 1,IV.
- TÜRK DİL KURUMU, 1968, **Derleme Sözlüğü III**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211/3, Ankara, s. 876.
- TÜRK DİL KURUMU, 1982, **Derleme Sözlüğü XII**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211/12, Ankara, s. 4470.
- TÜRKİYE ÇEVRE SORUNLARI VAKFI. (1990), **Türkiye’nin Biyolojik Zenginlikleri**, Ankara, s.86.
- TÜRKİYE TİCARET ODALARI, SANAYİ ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ. (1959), **Türkiye’de Halıcılık**, Ankara, s.24-25.